

Jakub Zajdel*

ORCID: 0009-0005-2724-0543

Warszawa

Liberalizacja islamu: studium przypadków Europy Zachodniej¹

The Liberalisation of Islam: the Case Studies of Western Europe

Słowa kluczowe: islam, Koran, liberalizacja religii, meczety inkluzywne, muzułmańska myśl polityczna, organizacje pozarządowe

Keywords: inclusive mosques, Islam, liberalisation of religion, Muslim political thought, NGOs, the Quran

Streszczenie

Artykuł odnosi się do kwestii islamu inkluzywnego, który badany jest z perspektywy europejskich doświadczeń związanych z liberalizacją religii. Celem artykułu jest pokazanie rozwoju myśli muzułmańskiej w jej progresywnym wydaniu. W pierwszej części omówione zostają poglądy poszczególnych badaczy i badaczek islamu, które wskazują na możliwość progresywnej interpretacji Koranu oraz hadisów. Szczegółnej uwadze poddane zostają kwestie feministyczne oraz sekularne, a także te związane z nieheteronormatywnością. W drugiej części autor przedstawia dwa studium przypadków związanych z istnieniem myśli liberalnej w islamie: działalność meczetu im. ibn Rushda i Goethego w Berlinie oraz organizacje pozarządowe z Wielkiej Brytanii, które działają na rzecz nieheteronormatywnych muzułmanów.

* Jakub Zajdel, lic.; student w Kolegium Międzydziedzinowych Indywidualnych Studiów Humanistycznych i Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego; e-mail: jk.zajdel@student.uw.edu.pl.

¹ Artykuł został napisany pod opieką prof. dr hab. Katarzyny Pachniak (Uniwersytet Warszawski).

Abstract

The article refers to the issue of inclusive Islam, which is examined from the perspective of European experiences related to the liberalization of religion. The aim of the article is to show the development of Muslim thought in its progressive version. The first part discusses the views of individual scholars of Islam, which point to the possibility of progressive interpretation of the Quran and hadiths. Particular attention is paid to feminist and secular issues, as well as those related to queer cases. In the second part, the author presents two case studies related to the existence of liberal thought in Islam: the activities of the Ibn Rushd & Goethe Mosque in Berlin and NGOs in the United Kingdom that work for queer Muslims.

Wstęp

Islam w przeciwieństwie do dwóch innych wielkich religii Abrahamicznych – chrześcijaństwa i judaizmu – nie przeszedł nigdy etapu, który można nazwać *oświeceniem*. Nie oznacza to jednak, że nie pojawiały się w jego obrębie idee, które można by uznać za liberalne czy progresywne. Warto zauważyć, że w przypadku chrześcijaństwa XVI-wieczny proces reformacji, a także późniejsze funkcjonowanie w epoce oświecenia zmusiły zinstytucjonalizowane Kościoły do ewolucyjnej zmiany w akcentowaniu pewnych prawd wiary. Można wysnuć tezę, że sam Kościół rzymskokatolicki został niejako zmuszony do podjęcia polemiki ze zsekularyzowanym ruchem oświeceniowym, niemniej duchowieństwo włączyło się także w jego nurt, tworząc dzieła chrześcijańskiego oświecenia². Chociaż papież Jan Paweł II wydaje się podchodzić negatywnie do tego okresu, dokonując jego poważnej krytyki i obwiniając za wynaturzenia społeczne i polityczne XX w.³, to jednak nie da się ukryć, że rozwojowi myśli liberalnej towarzyszyło „pączkowanie” w religii chrześcijańskiej nowych wspólnot, które odpowiadały na postępowe potrzeby duchowe wiernych.

Podobnie rzecz ma się z żydowską Haskalą – idee emancypacyjne, otwarcie wobec innych społeczności, a także postulaty asymilacyjne⁴, musiały wpłynąć na reformę religii. Widocznym efektem tego był podział judaizmu rabinicznego na różne odłamy, z czego najbardziej liberalny był nurt reformowany, który wpro-

² S. Janeczek, *Rola oświecenia chrześcijańskiego w kulturze XVIII wieku*, „Kultura i Wartości” 2015, nr 15, s. 19–20.

³ Ibidem, s. 17.

⁴ *Haskala*, <https://sztetl.org.pl/pl/slownik/haskala> [dostęp: 26.05.2023].

wadził m.in. muzykę i organy oraz język miejscowy, a dodatkowo zniósł podział na strefę męską i żeńską⁵. W kolejnych dekadach poszczególne synagogi reformowane wprowadziły ordynację kobiet czy błogosławieństwo dla par jednopłciowych⁶.

Nie należy jednak uważać, że myśl religijna w islamie jest statyczna i nie zmieniała się doktrynalnie. Już od początku konfliktu o schedę po proroku Mahomecie dochodziło do przekształceń. Najistotniejszym źródłem konfliktu była kwestia dotycząca tego, kto powinien sprawować władzę nad *ummą*⁷: członek rodziny proroka – Ali Ibn Abi Talib czy przywódca wybrany przez zgromadzenie – Abu Bakr. Od tego zdarzenia dało się zauważyć wyraźny podział, który trwa aż do dziś. W miarę rozpowszechniania się islamu zauważalny jest także proces synkretyzmu religijnego. Było to naturalne zjawisko powstałe w wyniku przyjmowania nowej religii przez podbite ludy, które często „filtrowały” islam przez swoją własną tradycję i doświadczenia. Wśród wczesnoszyickiej społeczności *ghulat* (pol. przesadzający) zauważalny jest coraz bardziej proces ubogacania islamu o nowe doktryny. Pokazuje to, że islam praktycznie od samego początku nie był jednolitą masą, a bardzo różnorodną społecznością.

Przez kolejne lata cykl zmian w sercu islamu trwał – religia przechodziła przez etapy bardziej wolnościowe (związane chociażby z funkcjonowaniem szkoły hanafickiej czy socjalizmem arabskim), lecz także zwroty konserwatywne (idee panislamskie Braci Muzułmanów i funkcjonowanie szkoły hanbalickiej). Niezwykle trudno jest mówić o liberalizacji islamu – pojęcie to wyrosło z myśli europejskiej, ale zostało przejęte w dużej mierze przez myślicieli amerykańskich – jest zjawiskiem typowo zachodnim. Z tego względu na potrzeby artykułu islam zostanie potraktowany przez europejską „soczewkę filozoficzną”. W wielu wymiarach będzie to założenie błędne – autor zdaje sobie z tego sprawę – jednak esencją niniejszej pracy będą doświadczenia muzułmanów i muzułmanek z Europy Zachodniej. Stąd decyżja, żeby odnieść się do europejskiej myśli liberalnej wpływającej na islam. Proces liberalizacji w kontekście tego artykułu będzie wiązał się więc z oddziaływaniem liberalnej myśli europejskiej na islam. Dodalibyśmy zdanie: Artykuł został napisany w oparciu o metodę analizy z wykorzystaniem studium przypadków.

⁵ *Judaizm reformowany*, https://delet.jhi.pl/pl/psj/article/14517/judaizm_reformowany [dostęp: 26.05.2023].

⁶ *Ibidem*.

⁷ Społeczność tworzona przez wszystkich muzułmanów.

Wpływ europejskiej myśli liberalnej na islam – kwestie sekularnej demokracji i praw kobiet

Oddziaływanie i wymiana kulturowa pomiędzy cywilizacją europejską a muzułmańską (w tym zwłaszcza arabską) ma potężne, wielowiekowe tradycje. Obecnie mija ponad 200 lat od początków myśli liberalnej na Starym Kontynencie – chociaż warto wspomnieć, że była ona eksportowana na Bliski Wschód już za pomocą kolonializmu, który z zagadnieniem wolności w odniesieniu do człowieka nie miał wiele wspólnego. Jednak sprawdzał się jako podstawa funkcjonowania gospodarki kapitalistycznej. Myśl liberalna została więc przeniesiona na grunt bliskowschodni w najgorszej możliwej formie, czyli wyzysku i zniewolenia ludności rdzennej. Tak rozumiana wolność była później dodatkowo utrwalana przez imperialną politykę Stanów Zjednoczonych, czego spektakularnym przykładem była I i II wojna w Zatoce Perskiej oraz interwencja w Afganistanie w 2001 r.

Warto w tym miejscu odnieść się do Muhammada ‘Abduha – myśliciela, którego koncepcje są nadal niezwykle aktualne i miały wpływ na niepowodzenie misji stabilizacyjnej w Iraku i Afganistanie. Sam ‘Abduh wskazywał, że niemożliwe jest przeniesienie na grunt egipski rozwiązań instytucjonalno-prawnych z Europy, ponieważ przez brak jakiegokolwiek umocowania w tradycji i kulturze wprowadzone prawo zostanie martwą literą⁸. Filozof wskazywał ponadto problem z różnymi zachowaniami ludzkimi – w procesie kolonizacji wielu Egipcjan porzuciło lub zmodernizowało dotychczasową tożsamość, upodabniając się do Europejczyków. Zjawisko to jednak nie było ogólnospołeczne, ponieważ pozostała część społeczeństwa nadal trwała przy tradycyjnym spojrzeniu na społeczeństwo i religię⁹. Widocznym elementem tego zjawiska był podwójny system szkolnictwa: powstały szkoły religijne (podległe uczelni Al-Azhar) oraz świeckie prowadzone przez zagraniczne misje (później także państwowe)¹⁰. Jak wskazuje ‘Abduh, spowodowało to wykształcenie się dwóch „duchów” egipskiego społeczeństwa: pierwszy odnosił się do tradycyjnego przekazu religijnego – bardzo konserwatywnego, odrzucającego wszelkie zmiany – drugi natomiast chłoniął myśl europejską¹¹. Można sobie wyobrazić, jak poważne zamieszanie musiało powodować to w społeczeństwie mieszkającym nad Nilem. Otóż dwie całkowicie sprzeczne koncepcje miały być realizowane w tym samym państwie.

⁸ A. Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age 1798–1939*, Cambridge 2013, s. 137.

⁹ Ibidem, s. 136.

¹⁰ Ibidem, s. 135.

¹¹ Ibidem, s. 138.

Muhammad ‘Abduh pozostawał pod wielkim wpływem europejskiej myśli oświeceniowej – czytał teksty w oryginalnym języku, spotykał się z myślicielami – był jednak świadomy, że specyfika kulturowa uniemożliwia odzwzorowanie idei europejskich na gruncie arabskim¹². Z tego względu myśl ‘Abduha była wyjątkowa, ponieważ stanowiła syntezę doświadczeń europejskich połączonych ze specyfiką społeczeństwa egipskiego. ‘Abduh budował most pomiędzy tymi dwoma ideami, dając życie własnej doktrynie społeczno-politycznej. Wyjątkowo ważne dla niego były prace Augusta Comte’a. Filozof ten zwracał uwagę na przebieg rewolucji francuskiej, podczas której część społeczeństwa chciała zmian, a część powrotu do starego porządku. Połączenie dwóch wykluczających się systemów jest niemożliwe, dlatego należy zbudować nowe uniwersalne zasady akceptowane przez wszystkich¹³. Nie mniejszą rewolucją byłoby odrzucenie przez Arabów wiary w jednego Boga. Myślą francuskiego myśliciela zainspirował się ‘Abduh, który postulował, żeby zaadaptować islam w instytucje nowoczesnego społeczeństwa¹⁴. Według jego przekonania islam dzięki swojej powściągliwości miał wskazywać, czy nowe rozwiązania są moralnie dobre, czy też nie¹⁵. Nie postulował powrotu do przeszłości, lecz aktywny udział w nowoczesności. Jednak religia nie miała zgadzać się na wszystko, co wyniknie z progresywizmu – jest ona kompasem moralnym, na którym może polegać całe społeczeństwo¹⁶.

Jako że sam był teologiem, jego nawoływania były kierowane przede wszystkim do zsekularyzowanej części społeczeństwa. Uważał, że tylko w ten sposób uratuje *umme*¹⁷. Jednocześnie warto wskazać na wyjątkowy synkretyzm jego myśli – niepodważalnie chciał udowodnić, że islam może się przekształcić i odpowiadać na wyzwania nowoczesności. Zdecydowanie należy go uznać za prekursora liberalnego nurtu w islamie.

Twórcy XX w. musieli się zmierzyć z coraz większymi zmianami: procesem laicyzacji, ideami demokracji liberalnej, wyzwoleniem społeczno-kulturowym kobiet czy upodmiotowieniem osób LGBTIQ. Sekularyzm stanowił tutaj największe wyzwanie, ponieważ – jak w przypadku każdego wyznania – jest to po części zaprzeczenie istoty Boga. Proces ten ma na celu ograniczenie oddziaływania religii na instytucje państwowe oraz społeczeństwo, a to z kolei jest niezgodne

¹² Ibidem, s. 135.

¹³ Ibidem, s. 139–140.

¹⁴ Ibidem, s. 140–141.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, s. 139.

z muzułmańskim punktem widzenia na państwo i religię, które mają być jednością. Jak wskazuje Nurcholish Madjid – sekularyzm oznacza zaprzeczenie *tawhidu* (pol. wiary w jednego Boga), ponieważ w tej perspektywie ludzie nie dość, że przestają wielbić Boga, to jeszcze stoją w sprzeczności ze słowami Koranu, które mówią, że ludzkość ma służyć Stwórcy¹⁸. Poza kwestią religijną pojawia się również wymiar instytucjonalny – ugrupowanie społeczne, które odejdzie od wiary i nadal funkcjonuje w społeczeństwie, stanowi zachętę do podobnego działania dla innych, ponieważ nie grożą za to żadne sankcje, a to z kolei wiąże się ze zmniejszeniem dochodów poprzez spadek ludności wierzącej. Naiwne wydają się nawoływania do dialogu i próba wypracowania porozumienia pomiędzy osobami religijnymi a zwolennikami sekularyzmu, do czego jednak namawiał m.in. Reza Alijani.

Należy tutaj zwrócić uwagę, że sekularyzacja jest przedstawiana częściej jako proces, a nie doktryna polityczna¹⁹. Warto wskazać na myśl Budhyego Munawara-Rachmana, która łączy się z przesłaniem José Casanovy, aby o sekularyzacji myśleć bardziej jako o funkcjonalnym rozróżnieniu władzy politycznej i religijnej niż całkowitej separacji państwa i religii²⁰. Munawar-Rachman wskazuje również, za amerykańskim myślicielem pochodzenia sudańskiego – Abdullahim an-Na'imem, że prawo publiczne może opierać się na moralności religijnej, ale musi być ograniczane zasadami konstytucjonalizmu i uniwersalnych praw człowieka²¹. Widać tu wyraźnie wpływ amerykańskiej myśli politycznej. Istotna jest jego ostateczna konkluzja: to świeckie państwo może zagwarantować wolność religijną i stać się bezpieczniejszym miejscem dla muzułmanina²². Bezsprzecznie należy łączyć to z zagrożeniem związanym z radykalnymi nurtami w islamie, które obierają za cel dżihadu „źle wierzących muzułmanów”, tj. *de facto* nieortodoksyjnych.

O liberalizacji islamu świadczy ponadto stosunek do zagadnienia praw kobiet. Początkowo muzułmańskie feministki walczyły o podstawowe prawa, takie jak: prawo do edukacji, wolność ekspresji artystycznej czy też możliwość zmiany prawa rodzinnego uznające ich podmiotowość²³. Feminizm islamski jest niezwykle interesujący i dostarcza wiele własnych norm, które nie są zapożyczone z Zachodu. Za przykład może posłużyć chociażby postać Aminy Wadud, która twierdzi,

¹⁸ C. Kersten, *Contemporary Thought in the Muslim World. Trends, Themes, and Issues*, Abingdon 2019, s. 108.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, s. 109.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem, s. 109.

²³ Ibidem, s. 150.

że poddaństwo kobiet wobec mężczyzn jest sprzeczne z *tahwidem*, dlatego postuluje wprowadzenie nowych relacji społecznych opartych na równości obu płci, ale przy jednoczesnym poddaństwu względem Boga²⁴. Równie ciekawą wizję przedstawia Fatima Mernissi, która odwołuje się do sunny i wskazuje, że mizoginiczny system społeczny oparty na religii nie jest ugruntowany w tradycji Proroka, a pochodzi z późniejszego okresu²⁵. Za przykład posłużyła jej kategoria zasłaniania ciała – jak wskazuje – w czasach Mahometa tylko niewolnice były do tego zmuszane²⁶, dopiero w późniejszym okresie zmuszono do tego także kobiety wolne. Dla muzułmańskiej myśli feministycznej wyjątkowo znacząca była Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 r., która jest jednak odrzucana przez wielu ze względu na swoją zachodnią formę²⁷. Należy wskazać na powiązania obu badaczek z uniwersytetami europejskimi i amerykańskimi, zwłaszcza Aminy Wadud, która od urodzenia była wychowana w kulturze zachodniej.

Nieheteronormatywność w kulturze bliskowschodniej i islamie

Religia jest często łączona z polityką i wykorzystywana przez populistów w celu stworzenia wroga, wokół którego może skupić swoich zwolenników. Taką taktykę stosują chrześcijańscy decydenci – niech jako przykład posłużą dehumanizacyjne słowa prezydenta Andrzeja Dudy: „Próbuje się nam wmówić, że to ludzie, a to jest po prostu ideologia”²⁸. Podobną retorykę przyjmują muzułmańscy politycy – znany z tego jest m.in. turecki prezydent Recep Tayyip Erdoğan²⁹, który w kampanii wyborczej powiedział, że jest przeciwko osobom LGBT, a rodzina jest dla niego święta³⁰. Dodatkowo próbował zdyskredytować przeciwników politycznych, stwierdzając: „(...) opozycja jest gejowska (...)”³¹.

²⁴ Ibidem, s. 152.

²⁵ Ibidem, s. 152–153.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Andrzej Duda znów o LGBT. „Próbuje się nam wmówić, że to ludzie, a to jest po prostu ideologia”, <https://www.tokfm.pl/Tokfm/7,103087,26028952,andrzej-duda-znow-o-lgbt-probuje-sie-nam-wmowic-ze-to-ludzie.html> [dostęp: 20.05.2023].

²⁹ E. Savci, *Sexual Politics under Neoliberal Islam. Queer in Translation*, Durham 2021.

³⁰ ‘We’re against LGBT’: Erdoğan targets gay and trans people ahead of critical Turkish election, <https://www.theguardian.com/global-development/2023/may/12/lgbt-recep-tayyip-erdogan-targets-gay-trrights-critical-turkish-election> [dostęp: 20.05.2023].

³¹ *Turkish opposition is gay – Erdogan*, <https://www.globalvillagespace.com/turkish-opposition-is-gay-erdogan/> [dostęp: 20.05.2023].

Jest to szersze zjawisko, które wiąże się z postrzeganiem ruchów na rzecz praw mniejszości seksualnych jako obcych – „importowanych” z Zachodu³². Identyczna narracja pojawia się także w Europie Środkowej – w już wspomnianej Polsce czy na Węgrzech. W kręgach muzułmańskich perspektywa obcości osób ze społeczności LGBTIQ jest wspólna zarówno dla arabskiej, jak i tureckiej części Bliskiego Wschodu. Przy tym należy zaznaczyć, że seksualna nieheteronormatywność jest elementem głęboko zakorzenionym w kulturze bliskowschodniej – zaczynając od wyjątkowego miejsca dla cielesności w samym Koranie (w tym szerokich nawiązań do stosunków seksualnych), a kończąc na poezji i dziennikach³³.

Marta Woźniak-Bobińska, profesor na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego, wskazuje że typowe dla bliskowschodniej polityki jest zachowywanie pozorów³⁴ – z tego względu otwarta działalność na rzecz polepszenia swojego losu jest widziana jako coś niepożądanego, obcego. Powoduje to, że walka o prawa mniejszości stała się podwójnie obciążona: nie dość, że należy złamać tabu religijne i społeczne dotyczące homoseksualności, to dodatkowo wyjść ze strefy komfortu w celu zaprotestowania, a tym samym zwrócenia na siebie uwagi środowiska, w którym się żyje.

Modernizacja społeczeństwa może także doprowadzić do osadzenia go w innych konstrukcjach społecznych, ale tak samo ograniczających. Za Moniką Lisiewicz: „Pod egidą nowego patriarchy Atatürk stworzył wizerunek silnego mężczyzny i upowszechnił go za pomocą kluczowych instytucji, takich jak wojsko”³⁵. W wyniku tego typu polityki doszło do ponownego podziału na role kobiece i męskie, jednak w zmodernizowanej formie.

Z kulturami dominującymi łączy się dodatkowo aspekt przenoszenia własnej perspektywy na inne – mniejszościowe. W tym przypadku role heteronormatywne w kwestiach bliskości płciowej zostały automatycznie przeniesione na związki osób tej samej płci. Akty płciowe pomiędzy mężczyznami zostały uwikłane w element patriarchalny – dominacji jednego partnera nad drugim. Zresztą

³² M. Woźniak, *Społeczności LGBT i ich organizacje na Bliskim Wschodzie*, [w:] *Queer a islam. Alternatywna seksualność w kulturach muzułmańskich*, red. K. Górak-Sosnowska, Sopot 2012, s. 201.

³³ M.M. Dziekan, *Cielesność w kulturze islamu*, [w:] *Queer a islam. Alternatywna seksualność w kulturach muzułmańskich*, red. K. Górak-Sosnowska, Sopot 2012, s. 23–26.

³⁴ M. Woźniak, op.cit., s. 201.

³⁵ M. Lisiewicz, *Społeczność LGBT w Turcji: między kamalizmem a westernizacją*, [w:] *Queer a islam. Alternatywna seksualność w kulturach muzułmańskich*, red. K. Górak-Sosnowska, Sopot 2012, s. 184–185.

tradycyjna podległość kobiety wobec mężczyzny nie należy tylko do Bliskiego Wschodu, widoczna jest ona również w kulturze maczyzmu w Ameryce Łacińskiej³⁶, zauważalna jest w tradycyjnym i konserwatywnym społeczeństwie rosyjskim, a jej pozostałości można dostrzec także w społeczeństwach Europy Środkowej.

W przypadku związków jednopłciowych widoczna jest tendencja przypisywania ról kobiecych oraz męskich – jest to pewnego rodzaju paradoks: dlaczego mężczyzna miałby szukać cech kobiecych u drugiego mężczyzny w sytuacji, kiedy obiektem jego seksualnych żądz nie jest kobieta a właśnie mężczyzna. Tak rozumiana seksualność wynika z przeniesienia perspektywy heteronormatywnej na nieheteronormatywną: młodszy, mniejszy, chudszy partner jest stroną uległą/pasywną. Źródłem takiego pojmowania rzeczywistości może być także omyłkowe traktowanie fetyszy seksualnych (np. uległości), jako zjawisk regulujących pożycie. Ostatecznie przecież w społeczności LGBTQ występują mężczyźni, którzy określają się jako *versatile*, czyli zarówno strona aktywna, jak i pasywna, co jest zaprzeczeniem patriarchy a propagowaniem partnerstwa.

Problem ten jest jednak widoczny nadal w kulturze bliskowschodniej – a wraz z imigracją jest przenoszony na grunt europejski. Wielu mężczyzn nie pozwala sobie na bycie stroną pasywną, jako że odbiera im to męskość. Słowa w języku tureckim oznaczające właśnie partnera pasywnego (*ibne*, *top*) są nacechowane negatywnie³⁷. Natomiast słowo *laço* oznacza prawdziwego mężczyznę, który jest stroną aktywną. Jednak, odwołując się znów do wniosków Lisiewicz, jest to „(...) mąż dla innego mężczyzny, który preferuje rolę osoby penetrowanej”³⁸ – po raz kolejny jest to przeniesienie heteronormatywnych norm na całkowicie obcą matrycę. Podobny problem występuje również wśród Arabów – nie przyjmują oni roli pasywnej jako niegodnej – z tego względu mężczyzna penetrowany jest często „niższy stanem”³⁹. Z tym wiąże się np. przynależność do grupy migrantów ekonomicznych z Azji Południowej. Przyjęcie roli wiodącej przez np. Pakistańczyka jest postrzegane przez mieszkańców Państw Zatoki jako podwójne upokorzenie⁴⁰.

Problem ten należy przyjąć z dużą dozą empatii – nie jest łatwym zmianą wpojonych schematów społecznych na temat seksualności. Odkrywanie siebie

³⁶ Ibidem, s. 186.

³⁷ Ibidem, s. 186–187.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Wywiad z Osamą Amanem, z dn. 21 maja 2023 r. (w posiadaniu autora), Pakistańczykiem pochodzącym z Arabii Saudyjskiej, członkiem społeczności LGBTIQ.

⁴⁰ Ibidem.

jest naznaczone bólem, strachem i niepewnością – przełamywanie postawionych barier mentalnych jest szerszym czynnikiem odkrywania własnych potrzeb w bezpieczniejszym środowisku.

Należy zwrócić uwagę na islamskie postrzeganie grzechu homoseksualności. Podobnie, jak w innych religiach Abrahamowych przytaczane są losy Sodomy, której mieszkańcy mieli zostać zgładzeni przez Boga z powodu występków homoseksualnych. Historia ta znalazła już wiele opracowań znoszących tę interpretację. Scott Siraj al-Haqq Kugle, profesor w Katedrze Studiów Bliskiego Wschodu i Azji Południowej na Uniwersytecie Emory'ego w USA, wskazuje, że grzech wskazany w tej opowieści dotyczy przemocy i niegościnnosci⁴¹. Identyczną interpretację przedstawili także badacze biblijni⁴². Nie jest jednak łatwo zmienić wpojone w ludziach wyobrażenie na temat zawartości świętych ksiąg – zwłaszcza w przypadku, kiedy sami duchowni dokonują wykluczających interpretacji.

Ponadto al-Haqq Kugle również nawiązuje do Koranu, jako źródła wiedzy, ale przedstawia własną interpretację⁴³, przeciwstawiając ją głównemu homofobicznemu nurtowi. Ten amerykański badacz wskazuje, że w samym Koranie nie pojawia się słowo homoseksualność, tak samo jak heteroseksualność, gdyż koncepcja seksualności jest produktem nowoczesności⁴⁴. Ponadto sama Matka Księga nie zawiera kary za akty homoseksualne. Dopiero później zostały one utożsamiane z cudzołóstwem (*zina*) przez muzułmańskich prawników⁴⁵. Ostatecznie al-Haqq Kugle wskazuje, że Koran nie zawiera opisów aktów seksualnych, dlatego nie można określić, które z nich są niewłaściwe⁴⁶.

Meczet im. Ibn Rushda i Goethego w Berlinie

Liberalizacja religii zazwyczaj wiąże się z powstawaniem nowych wspólnot wierzących, co wynika z tego, że nie wszyscy wierni są w stanie przyjąć nowe zasady propagowane przez bardziej progresywnych duchownych danej wspólnoty religijnej. Z tego powodu część odchodzi i zakłada własne organizacje religijne. Za

⁴¹ C. Kersten, *Contemporary Thought...*, s. 156.

⁴² D. Gospodarek, *Kim tak naprawdę są sodomici?*, <https://deon.pl/kosciol/komentarze/kim-tak-naprawde-sa-sodomici,431375> [dostęp: 29.05.2023].

⁴³ C. Kersten, *Contemporary thought...*, s. 155–157.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

przykład może posłużyć Kościół anglikański w Ameryce Północnej⁴⁷ stworzony przez byłych członków Kościoła episkopalnego w Stanach Zjednoczonych, który stał się według nich zbyt nowoczesny, a tym samym odszedł od Słowa Bożego. Analogię można zauważyć w sytuacji, w której konserwatyzm zaczyna przeszkadzać progresywnym wiernym. Sytuacja ta jest obecna zarówno w chrześcijaństwie w postaci Reformowanego Kościoła Katolickiego⁴⁸, jak i w islamie, który musi odnaleźć się w nowym położeniu, tj. funkcjonować w kulturze zachodniej. Islam powinien dawać odpowiedzi na wyzwania współczesności – czy można głosować na partie progresywne? Czy można popierać legalizację małżeństw jedнопłciowych? Czy samostanowienie kobiet jest dobre? Te wszystkie kwestie dotyczą oczywiście nie tylko muzułmanów, których współczesna historia w Europie Zachodniej zaczęła się po II wojnie światowej.

Kolejne pokolenia imigrantów musiały dokonać wyboru: jak pogodzić wiarę przodków ze współczesnym życiem w laickich państwach europejskich. Dla części odpowiedzią była ateizacja, inni natomiast w reislamizacji odnaleźli sens życia. Na tym polu wyraźnie jawi się próba połączenia myśli progresywnej z wiarą – w wyniku tego zaczęły powstawać meczety z liberalnym przesłaniem, chociaż najczęściej określa się je jako *inkluzywne*. Takie inicjatywy powstały między innymi w Londynie, Nowym Jorku, ale muzułmańską myśl inkluzywną rozwijano również w Paryżu i Kopenhadze. Co ważne – wspomniane koncepcje zaczęły intensywnie kształtować się w ostatnich kilkunastu latach i były odpowiedzią na wykluczające i konserwatywne wspólnoty wyznaniowe zakładane w państwach Zachodu. Z tego względu nie uznamy wspólnoty tatarskiej za liberalną – chociaż kultura polskich Tatarów jest wyjątkowo nieortodoksyjna (w porównaniu np. do islamu saudyjskiego), ponieważ jest związana z historią Polski, przez co kultura europejska przez stulecia wpływała na nią wielopłaszczyznowo. Punktem zainteresowań jest nowa XXI-wieczna interpretacja wiary z VII w.

Berliński meczet został założony w 2017 r. przez turecko-kurdyjską prawniczkę i feministkę Seyran Ateş. Miało być to miejsce progresywne i liberalne⁴⁹ – otwarte na „wielokolorową” – pod względem etnicznym i kulturowym – społeczność muzułmańską. Podstawą założenia meczetu było przeświadczenie, że współczesna religijność powinna oddzielać sferę *sacrum* i *profanum*⁵⁰, a doczesność

⁴⁷ *About the ACNA*, <https://anglicanchurch.net/about/> [dostęp: 28.05.2023].

⁴⁸ *Kim jesteśmy?*, <https://starokatolicy.eu/kim-jestesmy/> [dostęp: 28.05.2023].

⁴⁹ *Die Ibn Rushd-Goethe Moschee*, https://www.ibn-rushd-goethe-moschee.de/wp-content/uploads/2019/04/IbnRushdGoetheFlyer_English.pdf [dostęp: 28.05.2023].

⁵⁰ *Ibidem*.

i duchowa wieczność nie mogą być postrzegane na jednej płaszczyźnie. Z tego właśnie względu sekularyzm⁵¹ stał się jednym z podstawowych dogmatów tejże wspólnoty. Wiąże się to także z europejską percepcją religii, gdzie osobista duchowość nie powinna wpływać szerzej na społeczeństwo. Nie będzie nadużyciem stwierdzenie, że zastosowano tu ewangeliczną zasadę: „Oddajcie więc Cezarowi to, co należy do Cezara, a Bogu to, co należy do Boga” (Mt 22,21; por. Mk 12,17; Łk 20,25). Konsekwencją jest odrzucenie szariatu, jako prawa stanowionego w państwie.

Drugim aspektem jest liberalizm⁵² – traktowany jako progresywizm i otwartość. Ponieważ powstanie wspólnoty wiąże się z działalnością feministki Seyran Ateş⁵³, można stwierdzić, że sama podstawa koncepcji zawiera myśl feministyczną. Zrównanie pozycji kobiet i mężczyzn jest widoczne w wielu aspektach: modlą się oni wspólnie, piątkowe modlitwy mogą być odprawiane przez kobiety, a także funkcja imama może być sprawowana niezależnie od płci⁵⁴. Wspólnota zaznacza ponadto, że osoby LGBTIQ mogą liczyć na takie same prawa, jak osoby heteroseksualne⁵⁵.

Podstawą działalności meczetu jest Koran oraz hadisy⁵⁶ – nie określa się on jako sunnicki, chociaż w sposobie organizacji widoczny jest wpływ właśnie tego odłamu. Nie może to dziwić: założycielka, a także późniejsi działacze pochodzą przede wszystkim z Turcji oraz państw Maghrebu. Meczet pozostaje jednak otwarty na wszystkich muzułmanów oraz innowierców. Celem wspólnoty jest stworzenie przyjaznej przestrzeni nie tylko dla wyznawców Allaha, lecz także forum międzyreligijnego wsparcia⁵⁷.

Znaczące podkreślenie duchowości, mistycyzmu i spirytualizmu (poprzez np. zajęcia z jogi) może wskazywać na ideowe powiązania meczetu z alawizmem oraz sufizmem. To właśnie te dwa nurty w islamie reprezentują nieortodoksyjną wiarę – chociaż oficjalnie nie ma nigdzie informacji o powiązaniach wspólnoty z powyższymi prądami ideowymi.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ A. Tatarska, *Millennium Docs Against Gravity: „Seks, rewolucja i islam”*, <https://www.vogue.pl/a/zmiany-w-reprezentacji-osob-koloru-w-filmach-i-serialach-w-ostatnich-latach> [dostęp: 28.05.2023].

⁵⁴ *Die Ibn Rushd-Goethe Moschee*.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

Praktykowana konwersja na islam pokrywa się z tradycyjną formą – należy wy mówić *Şahadę*, tj. wyznanie wiary (pol. „Nie ma bóstwa prócz Boga, a Mahomet jest Jego Prorokiem”), jednak głośne wypowiedzenie tej formuły nie jest potrzebne⁵⁸. Najważniejsze jest głębokie przekonanie, że człowiek chce się stać muzułmaninem i tylko Bóg zdecyduje, czy konwersja została dokonana⁵⁹.

Liberalnie traktowane są także małżeństwa i rozwody. Podstawą tych pierwszych jest Sura 30 werset 21⁶⁰. Należy jednak zwrócić uwagę na tłumaczenie Koranu używanego przez meczet. W polskim przekładzie Koranu jest napisane: „...On stworzył dla was żony...” (*Koran* 30,2)⁶¹. W wyniku mnogości wydań angielskich możemy znaleźć różne tłumaczenia: mowa o żonach (*Koran* 30,21)⁶² (ang. *wives*) lub o małżonce/małżonku⁶³ (ang. *spouse*, które nie określa płci). Niemiecka wersja Koranu także zawiera różne przełożenia: odnaleźć można zarówno słowo małżonka⁶⁴ (niem. *Gattin*), jak i partner (*Koran* 30,22)⁶⁵ (niem. *Partner*, rodzaj męski, a nie żeński *Partnerin*). W tłumaczeniu używanym przez berlińską wspólnotę pojawia się za to wyrażenie osoby partnerskie: „...dass er für euch von euch selber Partnerwesen erschuf...”⁶⁶ (pol. „...on stworzył dla was istoty partnerskie”)⁶⁷.

Wskazuje to jednoznacznie na nieokreśloność płci. Zmianie podlega także interpretacja fragmentu sury: „Bóg stworzył dla was żony” – to sformułowanie może odbierać podmiotowość kobiecie, natomiast twierdzenie: Bóg stworzył dla was osoby partnerskie – stwarza równowagę podmiotową obu (!) osób. Podkreślone zostało słowo obu, ponieważ wedle interpretacji duchownych ślub może być zawarty pomiędzy dwoma osobami niezależnie od ich płci⁶⁸. Oznacza to, że meczet udziela ślubów także osobom LGBTIQ. Oczywiście wymagane jest, aby przynajmniej jedno z małżonków było wiary muzułmańskiej, a także zabronione

⁵⁸ *Creed*, <https://www.ibn-rushd-goethe-moschee.de/en/angebote/glaubensbekenntnis/> [dostęp: 28.05.2023].

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Hochzeit*, <https://www.ibn-rushd-goethe-moschee.de/angebote/hochzeit/> [dostęp: 28.05.2023].

⁶¹ *Koran*, tłum. Musa Çaxarxan Czachorowski, Białystok 2018.

⁶² *Koran*, tłum. MaulawI Sher ‘AlI, Tilford 2021.

⁶³ Wersja internetowa Koranu, <https://quran.com/30?startingVerse=21> [dostęp: 28.05.2023].

⁶⁴ Wersja internetowa Koranu, <https://islam.de/13827.php?sura=30> [dostęp: 28.05.2023].

⁶⁵ *Koran*, Frankfurt am Main 2021.

⁶⁶ *Hochzeit*.

⁶⁷ W języku polskim używa się sformułowania „osoby partnerskie”, jako określenie na osoby pozostające w związku bez określania ich płci. W tym przypadku „istoty partnerskie” należy traktować jako wyrażenie synonimiczne.

⁶⁸ *Ibidem*.

są małżeństwa niezgodne z niemieckim porządkiem publicznym, tj. wielożeństwo czy małżeństwa z nieletnimi⁶⁹.

Meczet udziela także rozwodów, ale dopiero po przeprowadzeniu odpowiedniej procedury przez urzędy publiczne. Rozwiązanie małżeństwa wyznaniowego nie budzi żadnych skutków prawnych w Niemczech⁷⁰. Ponadto o rozwód może wnieść każdy z małżonków⁷¹.

Dodatkowo wspólnota prowadzi uzupełniające aktywności: zajęcia z jogi, zajęcia z literatury, możliwość nauki arabskiego – w tym także dla osób dotkniętych analfabetyzmem⁷². Meczet im. Ibn Rusha i Goethego jest także centrum dla inicjatywy Islam & Diversity (pol. Islam i Różnorodność), której celem jest promocja miłości i tolerancji wobec osób nieheteronormatywnych⁷³.

Działalność omawianej organizacji wywołała ogromne poruszenie w świecie muzułmańskim. Chociaż nie jest to pierwsza tego typu inicjatywa na świecie, ale na pewno najgłośniejsza na kontynencie europejskim w ostatnich latach. Dar al-Ifta al-Masrija – egipskie ciało doradcze w sprawach wiary – uznało, że modlitwa mężczyzn i kobiet w jednym pomieszczeniu jest sprzeczna z zasadami islamu⁷⁴. Także Uniwersytet Al-Azhar wydał fatwę, w której określa ideę liberalnych meczetów jako z gruntu sprzeczną z wiarą⁷⁵. Również turecki Zarząd ds. Religijnych (tur. Diyanet İşleri Başkanlığı) określił, że działalność meczetu jest sprzeczna z wielowiekową tradycją, a jego celem jest „zrujnowanie religii”⁷⁶. Pomimo krytyki ze strony muzułmańskich elit, meczet kontynuuje swoją działalność, próbując trafić do kolejnych grup odbiorców.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ *Scheidung*, <https://www.ibn-rushd-goethe-moschee.de/angebote/scheidung/> [dostęp: 28.05.2023].

⁷¹ Ibidem.

⁷² *Classes/Courses*, <https://www.ibn-rushd-goethe-moschee.de/ens/angebote/unterricht/> [dostęp: 28.05.2023].

⁷³ *Über die Anlaufstelle*, <https://www.ibn-rushd-goethe-moschee.de/a-i-d/> [dostęp: 28.05.2023].

⁷⁴ F. Olternmann, *Liberal Berlin mosque to stay open despite fatwa from Egypt*, <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/25/ibn-rushd-goethe-mosque-berlin-seyran-ates-egypt-fatwa-burqa-niqab> [dostęp: 28.05.2023].

⁷⁵ H. Sherwood, *Muslim feminist plans to open liberal mosque in Britain*, <https://www.theguardian.com/world/2017/jul/26/seyran-ates-muslim-feminist-liberal-mosque-london-britain> [dostęp: 28.05.2023].

⁷⁶ F. Olternmann, op.cit.

Queerowy aktywizm w Londynie

Wśród wyznawców islamu są osoby identyfikujące się ze środowiskami LGBTIQ. W ostatnich latach zauważalny jest wzrost aktywizmu wśród nieheteronormatywnych muzułmanów i muzułmanek. Bycie *queer*, a jednocześnie wyznawanie wiary w jednego Boga i jego proroka Mahometa przestaje być tematem tabu – świadczą o tym różnego rodzaju organizacje: Muslims for Progressive Values, Hidayah, CALEM, Imaan, London Queer Muslims czy Secret Garden, które nawiązują w swojej działalności do wspomnianej podwójnej tożsamości.

Jednym z głośniejszych medialnie wydarzeń miał być pierwszy Muzułmański Festiwal Równości w Londynie (ang. Muslim Pride in London). Do tej pory aktywizm muzułmański przejawiał się w uczestnictwie w różnego rodzaju marszach i protestach społeczności LGBTIQ – przełom nastąpił w 2019 r., kiedy organizacja Imaan ogłosiła przygotowania do pierwszego w historii festiwalu nieheteronormatywnych muzułmanów. Z powodu pandemii COVID-19 organizacja została przełożona z 11 kwietnia 2020 r. na 12 grudnia tego samego roku⁷⁷. Ostatecznie wydarzenie zostało odwołane z powodu kolejnych restrykcji antypandemicznych – chociaż według twórców wydarzenia miało się odbyć w 2021 r. Warto przy tym zauważyć, że na organizację udało się pozyskać 10 tys. funtów szterlingów poprzez dobrowolne wpłaty⁷⁸.

Pomysłodawcy festiwalu zaznaczyli, że muzułmanie muszą się mierzyć z islamofobią, której źródłem są również osoby LGBTIQ⁷⁹. Celem było pokazanie otwartości i wskazanie na obecność nieheteronormatywnych wyznawców islamu. Miał być to element inkluzywny – jak zaznaczyła organizacja Imaan: muzułmanie LGBTIQ często izolują się, nie posiadają społeczności oraz doświadczają homofobii⁸⁰. Problem islamofobii w środowisku osób LGBTIQ jest często tematem niedyskutowanym z powodu fundamentalizmu religijnego. Konserwatywny islam jest niechętny względem osób nieheteronormatywnych. Z tego względu w wielu państwach arabskich członkom LGBTIQ grozi kara śmierci lub więzienia. Zagrożeniem stają się także pojedyncze wydarzenia, takie jak strzelanina w klubie nocnym w Orlando, gdzie napastnik zabił 49 osób, odwołując się przy tym do

⁷⁷ <https://www.instagram.com/p/B9zZyVcFAQU/> [dostęp: 29.05.2023].

⁷⁸ <https://www.crowdfunder.co.uk/p/imaan-lgbtqi#start> [dostęp: 29.05.2023].

⁷⁹ *LGBT Muslim festival: 'We don't just have one identity'*, <https://www.bbc.com/news/newsbeat-49796967> [dostęp: 29.05.2023].

⁸⁰ *London's First Muslim Pride Celebration Will Take Place Next Year*, <https://secretldn.com/imaan-fest-london/> [dostęp: 29.05.2023].

Państwa Islamskiego⁸¹. Samo ISIS organizowało także publiczne morderstwa osób oskarżonych o bycie homoseksualnymi⁸². Według badań, aż 84% ankietowanych⁸³ w Stanach Zjednoczonych uważa, że muzułmanie są nieprzyjaźni osobom homo- i biseksualnym oraz osobom transpłciowym⁸⁴.

Ważne miejsce na mapie Londynu zajmuje także Hidayah (pol. przewodniczo) – organizacja, która powstała w Londynie w 2017 r., a oddział w Stanach Zjednoczonych założyła już trzy lata później. Jej celem jest wspieranie muzułmańskich osób LGBTIQ, promowanie sprawiedliwości społecznej, edukacji, a także działania antydyskryminacyjne. Na wyartykułowanie zasługują hasła, z którymi organizacja maszeruje, m.in. „Allah Makes No Mistakes”⁸⁵ (pol. „Allah nie popełnia błędów”), „Queer Muslims Exist” (pol. „Nieheteronormatywni muzułmanie istnieją”) czy „Muslim, Gay and Ready to Slay” (pol. „Muzułmanin, gej i gotowy do wymiatania”)⁸⁶. Organizacja jest zaangażowana także w różnego rodzaju działalność społeczną: kluby książkowe, panele dyskusyjne czy wspólne obchodzenie świąt muzułmańskich⁸⁷.

Niecodzienną misję ma natomiast Naz and Matt Foundation, założona przez Matta Mahmooda-Ogston, którego wieloletni partner popełnił samobójstwo po tym, kiedy jego religijna rodzina dowiedziała się o orientacji syna⁸⁸. Fundacja skupia się na szerzeniu tolerancji i świadomości oraz empatii wśród osób religijnych i konserwatywnych – zwłaszcza wobec własnych dzieci, aby już się nie powtórzyła historia Nazima Mahmooda⁸⁹. Duży nacisk jest kładziony na edukację i psychologiczny aspekt relacji rodzic – dziecko. Działanie fundacji wiąże się z walką przeciw fundamentalizmowi religijnemu, którego ofiarą mogą być członkowie rodzin. Obecnie Naz and Matt Foundation tworzy książkę dla osób głęboko

⁸¹ R. Ellis i in., *Orlando shooting: 49 killed, shooter pledged ISIS allegiance*, <https://edition.cnn.com/2016/06/12/us/orlando-nightclub-shooting/index.html> [dostęp: 28.05.2023].

⁸² R. Kallimachi, *Was Orlando Shooter Really Acting for ISIS? For ISIS, It's All the Same*, <https://www.nytimes.com/2016/06/13/us/orlando-omar-mateen-isis.html> [dostęp: 29.05.2023].

⁸³ Badanie przeprowadzone wśród osób identyfikujących się jako LGBT.

⁸⁴ *A Survey of LGBT Americans*, <https://www.pewresearch.org/social-trends/2013/06/13/a-survey-of-lgbt-americans/> [dostęp: 29.05.2023].

⁸⁵ Odwołanie do piosenki *Born This Way* autorstwa Lady Gagi, w której śpiewa: „I'm beautiful in my way 'cause God makes no mistakes...” (pol. „Jestem piękna na swój sposób, ponieważ Bóg nie popełnia błędów...”). Utwór ten jest uznany za jeden z „hymnów” społeczności LGBTIQ.

⁸⁶ <https://hidayahlgbt.com/> [dostęp: 29.05.2023].

⁸⁷ *Ready to meet your community?*, <https://hidayahlgbt.com/events/> [dostęp: 29.05.2023].

⁸⁸ <https://www.nazandmattfoundation.org/about/> [dostęp: 29.05.2023].

⁸⁹ Ibidem.

wierzących pt. *My God, My child is LGBTQI+*, która ma pomóc w zaakceptowaniu tożsamości seksualnej dzieci⁹⁰. Fundacja walczy także z homofobią wynikającą z podstaw religijnych i kulturowych⁹¹. Tego typu działalność jest prowadzona w szkołach publicznych na terenie Londynu i całej Wielkiej Brytanii.

W działania na rzecz prewencji przed HIV oraz AIDS zaangażowana jest natomiast organizacja Positive East, która jest aktywna na terenie Wschodniego Londynu, w East End⁹². Jest to jedna z najbiedniejszych części brytyjskiej metropolii, zamieszкана w znaczącej mierze przez imigrantów z Bangladeszu, Pakistanu oraz Indii. Duża część tej działalności jest skupiona właśnie na potrzebach społeczności muzułmańskiej, takich jak: prewencja, edukacja, lecz także udzielanie pomocy psychologicznej w przypadku informacji o zakażeniu⁹³. Obecnie jest to największa londyńska organizacja pozarządowa działająca w aspekcie zdrowia seksualnego⁹⁴.

Zakończenie

Liberalizacja islamu postępuje wieloaspektowo i nie jest to tylko zjawisko współczesne. Już w XIX w. Muhammad ‘Abduh dokonał znaczących zmian w postrzeganiu wiary, czerpiąc z europejskiej myśli filozoficznej, prawnej i społecznej. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym muzułmanie i muzułmanki musieli odpowiedzieć na kolejne wyzwania: demokratyzację, sekularyzację, feminizm i niezależność kobiet, a także prawa osób LGBTIQ. Te nowe wyzwania wiązały się z potrzebą reinterpretacji dotychczasowego pojmowania Koranu i hadisów. Niemniej nadal zauważalne jest, że główny nurt islamu pozostaje wysoce konserwatywny. Z powodu autorytarnych rządów w większości państw muzułmańskich nie ma swobodnej przestrzeni do rozwijania wizji sprzecznych z oficjalną doktryną religijną. Chociaż w państwach Bliskiego Wschodu istnieją organizacje progresywne (np. Bedayaa w Egipcie i Sudanie), to ich działalność jest mocno ograniczona. Z tego też względu prace naukowe badaczek i badaczy pochodzenia bliskowschodniego powstają przede wszystkim na Zachodzie.

⁹⁰ *Our new book for religious parents*, <https://www.nazandmattfoundation.org/parents/books/> [dostęp: 29.05.2023].

⁹¹ *Tackling Homophobia in Schools*, <https://www.nazandmattfoundation.org/schools/> [dostęp: 29.05.2023].

⁹² *Vision & Mission*, <https://www.positiveeast.org.uk/vision-and-mission/> [dostęp: 29.05.2023].

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Ibidem.

Załączki progresywnego i inkluzywnego islamu zaczęły pojawiać się wśród diaspory muzułmańskiej w państwach europejskich oraz Kanadzie i Stanach Zjednoczonych. Wolność słowa i działalności religijnej umożliwiła otwarte propagowanie własnej interpretacji islamu – jak w przypadku Seyran Ateş i jej współpracowników. Nie jest to łatwe zadanie – sama założycielka od wielu lat jest pod ochroną niemieckiej policji z powodu gróźb formułowanych przez fundamentalistów⁹⁵, ale mimo to kontynuuje swoją działalność. Równie ważne jest zaakceptowanie podwójnej tożsamości osób LGBTIQ wyznających islam. Dotknięcie homofobią i islamofobią spowodowało frustrację, która przełożyła się na potrzebę budowania wspólnoty z ludźmi o podobnym doświadczeniu życiowym.

Pozostaje jednak pytanie: jak przekształca się wiara osób, które zamieniają tradycyjne wspólnoty religijne na środowiska bardziej progresywne – czy jest ona metodą samoidentyfikacji, czy może elementem kulturowym, który nie przekłada się na głębszą relację z Bogiem? Wydaje się, że istnieje także trzecia droga typowa dla osób pochodzenia imigracyjnego w Europie: poza reislamizacją lub całkowitą asymilacją pojawi się kwestia połączenia zachodnich idei społecznych z religią i kulturą przodków. Zwłaszcza dla młodych pokoleń może wydawać się to naturalne – wychowani w duchu wolności i tolerancji, jednak świadomi własnej kultury. Widocznym przykładem tego mogłaby być kobieta w tęczowym hidżabie na marszu równości – wydaje się to po części abstrakcyjne, ale wiąże się z mało znanym konceptem społecznym – liberalnym islamem (islamem inkluzywnym).

Łączenie elementów wiary z progresywizmem i liberalizmem wywołuje mieszane emocje także w przypadku chrześcijaństwa. Msze święte z okazji Międzynarodowego Dnia Przeciwdziałania Homofobii, Bifobii i Transfobii dalej nie są czymś powszechnym, jednak występują⁹⁶. Podobnie powstają organizacje łączące osoby wierzące, a jednocześnie nieheteronormatywne, np. Wiara i Tęcza w Polsce. Większa otwartość wspólnot religijnych na idee postępowe będzie wzrastała w miarę potrzeb społecznych. Islam z całą pewnością będzie nadal się liberalizował i reformował w państwach Zachodu, jednak inkluzywne meczety nie staną się jeszcze zjawiskiem powszechnym, będą raczej samotnymi wyspami w największych metropoliach świata. Nadzieję na zmianę można wiązać z demokratyzacją

⁹⁵ Seyran Ateş steht unter verstärktem Polizeischutz, <https://www.morgenpost.de/berlin/artic-le211097005/Seyran-Ates-steht-unter-verstaerktem-Polizeischutz.html> [dostęp: 29.05.2023].

⁹⁶ D. Gospodarek, „Jezus jest zraniony wszelką nietolerancją i pogardą”. Ekumeniczne nabożeństwo przeciw przemocy wobec osób LGBT+, <https://wiesz.pl/2023/05/25/ekumeniczne-nabozenstwo-przeciw-przemocy-wobec-osob-lgbt/> [dostęp: 29.05.2023].

państw arabskich, w których znajdzie się miejsce na mniej ortodoksyjne podejście do wiary.

Bibliografia

- A Survey of LGBT Americans*, <https://www.pewresearch.org/social-trends/2013/06/13/a-survey-of-lgbt-americans/>.
- About the ACNA*, <https://anglicanchurch.net/about/>.
- Andrzej Duda znów o LGBT. „Próbuje się nam wmówić, że to ludzie, a to jest po prostu ideologia”, <https://www.tokfm.pl/Tokfm/7,103087,26028952,andrzej-duda-znow-o-lgbt-probuje-sie-nam-wmowic-ze-to-ludzie.html>.
- Classes/Courses*, <https://www.ibn-rushd-goethe-moschee.de/en/angebote/unterricht/>.
- Creed*, <https://www.ibn-rushd-goethe-moschee.de/en/angebote/glaubensbekenntnis/>.
- Die Ibn Rushd-Goethe Moschee*, https://www.ibn-rushd-goethe-moschee.de/wp-content/uploads/2019/04/IbnRushdGoetheFlyer_English.pdf.
- Dziewan M.M., *Cielesność w kulturze islamu*, [w:] *Queer a islam. Alternatywna seksualność w kulturach muzułmańskich*, red. K. Górak-Sosnowska, Sopot 2012.
- Ellis R. i in., *Orlando shooting: 49 killed, shooter pledged ISIS allegiance*, <https://edition.cnn.com/2016/06/12/us/orlando-nightclub-shooting/index.html> (28.05.2023).
- Gospodarek D., „Jezus jest zraniony wszelką nietolerancją i pogardą”. *Ekumeniczne nabożeństwo przeciw przemocy wobec osób LGBT+*, <https://wiesz.pl/2023/05/25/ekumeniczne-nabozestwo-przeciw-przemocy-wobec-osob-lgbt/>.
- Gospodarek D., *Kim tak naprawdę są sodomici?*, <https://deon.pl/kosciol/komentarze/kim-tak-naprawde-sa-sodomici,431375>.
- Haskala*, <https://sztetl.org.pl/pl/slownik/haskala>.
- Hochzeit*, <https://www.ibn-rushd-goethe-moschee.de/angebote/hochzeit/>.
- Hourani A., *Arabic Thought in the Liberal Age 1798–1939*, Cambridge 2013, s. 137. <https://hidayahlgbt.com/>.
- <https://www.crowdfunder.co.uk/p/imaan-lgbtqi#start>.
- <https://www.instagram.com/p/B9zZyVcFAQU/>.
- <https://www.nazandmattfoundation.org/about/>.
- Janeczek S., *Rola oświecenia chrześcijańskiego w kulturze XVIII wieku*, „Kultura i Wartości” 2015, nr 15.
- Judaizm reformowany*, https://delet.jhi.pl/pl/psj/article/14517/judaizm_reformowany.
- Kallimachi R., *Was Orlando Shooter Really Acting for ISIS? For ISIS, It's All the Same*, <https://www.nytimes.com/2016/06/13/us/orlando-omar-mateen-isis.html>.

- Kersten C., *Contemporary Thought in the Muslim World. Trends, Themes, and Issues*, Abingdon 2019.
- Kim jesteście?*, <https://starokatolicy.eu/kim-jestesmy/>.
- Koran*, Frankfurt am Main 2021.
- Koran*, <https://islam.de/13827.php?sura=30>.
- Koran*, <https://quran.com/30?startingVerse=21>.
- Koran*, tłum. Maulawī Sher 'Alī, Tilford 2021.
- Koran*, tłum. Musa Çaxarxan Czachorowski, Białystok 2018.
- LGBT Muslim festival: 'We don't just have one identity'*, <https://www.bbc.com/news/newsbeat-49796967>.
- Lisiewicz M., *Społeczność LGBT w Turcji: między kamalizmem a westernizacją*, [w:] *Queer a islam. Alternatywna seksualność w kulturach muzułmańskich*, red. K. Górak-Sosnowska, Sopot 2012.
- London's First Muslim Pride Celebration Will Take Place Next Year*, <https://secretldn.com/imaan-fest-london/>.
- Olternmann F., *Liberal Berlin mosque to stay open despite fatwa from Egypt*, <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/25/ibn-rushd-goethe-mosque-berlin-seyran-ates-egypt-fatwa-burqa-niqab>.
- Our new book for religious parents*, <https://www.nazandmattfoundation.org/parents/books/>.
- Queer a islam. Alternatywna seksualność w kulturach muzułmańskich*, red. K. Górak-Sosnowska, Sopot 2012.
- Ready to meet your community?*, <https://hidayahlgbt.com/events/>.
- Savci E., *Sexual Politics under Neoliberal Islam. Queer in Translation*, Durham 2021.
- Scheidung*, <https://www.ibn-rushd-goethe-moschee.de/angebote/scheidung/>.
- Seyran Ateş steht unter verstärktem Polizeischutz*, <https://www.morgenpost.de/berlin/article211097005/Seyran-Ates-steht-unter-verstaerktem-Polizeischutz.html>.
- Sherwood H., *Muslim feminist plans to open liberal mosque in Britain*, <https://www.theguardian.com/world/2017/jul/26/seyran-ates-muslim-feminist-liberal-mosque-london-britain>.
- Tackling Homophobia in Schools*, <https://www.nazandmattfoundation.org/schools/>.
- Tatarska A., *Millennium Docs Against Gravity: „Seks, rewolucja i islam”*, <https://www.vogue.pl/a/zmiany-w-reprezentacji-osob-koloru-w-filmach-i-serialach-w-ostatnich-latach>.
- Turkish opposition is gay – Erdogan*, <https://www.globalvillagespace.com/turkish-opposition-is-gay-erdogan/>.
- Über die Anlaufstelle*, <https://www.ibn-rushd-goethe-moschee.de/a-i-d/>.
- Vision & Mission*, <https://www.positiveeast.org.uk/vision-and-mission/>.

- 'We're against LGBT': Erdoğan targets gay and trans people ahead of critical Turkish election*, <https://www.theguardian.com/global-development/2023/may/12/lgbt-recep-tayyip-erdogan-targets-gay-trrights-critical-turkish-election>.
- Woźniak M., *Społeczności LGBT i ich organizacje na Bliskim Wschodzie*, [w:] *Queer a islam. Alternatywna seksualność w kulturach muzułmańskich*, red. K. Górak-Sosnowska, Sopot 2012.
- Wywiad z Osamą Amanem, z dn. 21 maja 2023 r. (w posiadaniu autora).